

DIỆN MẠO VĂN HÓA CỦA VÙNG ĐẤT KINH ĐÔ QUA “ĐỊA CHÍ CỔ LOA”

NGUYỄN VĂN CẦN

Tóm tắt: *Cổ Loa là địa danh thân thuộc với bất kỳ người Việt Nam nào, ngay từ khi còn là trẻ nhỏ mới đến trường với bài học đầu tiên về lịch sử dân tộc. Địa chí Cổ Loa là sự tổng hợp kết quả nghiên cứu về vùng đất Cổ Loa của giới khoa học trong và ngoài nước suốt hơn nửa thế kỷ qua. Ngoài phần mở đầu giới thiệu Cổ Loa- một không gian lịch sử văn hóa, danh mục bản đồ, ảnh và 222 tài liệu tham khảo, nội dung công trình gồm 4 phần liên quan mật thiết với nhau, sắp xếp theo trình tự nhất định, nhằm nhận diện khái quát vùng đất: địa lý tự nhiên- hành chính; lịch sử; kinh tế- xã hội, văn hóa. Công trình đã khắc họa diện mạo văn hóa của Cổ Loa. Đây là món quà quý để dâng lên đại lễ nghìn năm Thăng Long- Hà Nội.*

Cổ Loa là địa danh thân thuộc với bất kỳ người Việt Nam nào ngay từ khi còn là trẻ nhỏ mới đến trường với bài học đầu tiên về lịch sử dân tộc. Cổ Loa nay là một xã thuộc huyện Đông Anh, thành phố Hà Nội. Nhưng Cổ Loa được biết đến trước hết bởi nơi đây đã từng là kinh đô của nước Âu Lạc thời An Dương Vương với tòa thành nổi tiếng.

Nghiên cứu về Cổ Loa đã có từ lâu, vào những năm 60 của thế kỷ XX và liên tục cho đến những năm đầu của thế kỷ XXI. Cổ Loa thân thuộc với giảng viên và sinh viên khoa Lịch sử Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn (Đại học Quốc gia Hà Nội) qua nhiều cuộc điền dã và khai quật khảo cổ. Một trong những người nặng lòng với Cổ Loa và có nhiều công trình nghiên cứu về vùng đất này là GS. Trần Quốc Vượng.

Có thể nói, ở Việt Nam, không mấy địa phương (trong phạm vi không gian một xã) là đối tượng của hàng loạt công trình nghiên cứu về địa lý, địa chất, khảo cổ học, dân tộc học, lịch sử, ngôn ngữ, văn hóa... như Cổ Loa. Đó là vì vị trí đặc biệt quan trọng của vùng này trong lịch sử và văn hóa Việt Nam.

Trước cách mạng tháng Tám (năm 1945) các công trình địa chí ghi chép bằng chữ Hán về làng xã Hà Nội có giá trị như *Đông Ngạc xã chí, Tây Hồ chí, Cổ Loa xã chí, Cổ Loa thành sự tích điền thổ sắc phong hợp biên* đã xuất hiện. Những năm gần đây có *Địa chí vùng Tây Hồ* của Nguyễn Vinh Phúc, *Địa chí vùng ven Thăng Long* của Đỗ Thịnh. Tiếp nối truyền thống nghiên cứu về Cổ Loa và biên soạn sách địa chí làng xã Hà Nội, năm 2007, văn phòng Ban chỉ đạo kỷ niệm 1000 năm Thăng Long-Hà Nội cùng Viện Việt Nam học và Khoa học phát triển đã công bố với bạn đọc cuốn sách *Địa chí Cổ Loa* dày 670 trang do PGS.TS. Nguyễn Quang Ngọc và PGS.TS. Vũ Văn Quân đồng chủ biên.

Địa chí Cổ Loa là sự tổng hợp kết quả nghiên cứu về vùng đất Cổ Loa của giới khoa học trong và ngoài nước suốt hơn nửa thế kỷ qua.

Ngoài phần mở đầu giới thiệu *Cổ Loa- Một không gian lịch sử văn hóa*, danh mục bản đồ, ảnh và 222 tài liệu tham khảo, nội dung công trình gồm có 4 phần liên quan mật thiết với nhau sắp xếp theo trình tự nhất định, nhằm nhận diện khái quát vùng đất Cổ Loa: địa lý tự nhiên- hành chính; lịch sử; kinh tế- xã hội, văn hóa.

Trong phần thứ nhất “*Địa lý tự nhiên, hành chính*” các tác giả đã nhấn mạnh: Mỗi quốc gia ở bất cứ thời đại nào đều chú trọng đến vị thế địa lý và đặc điểm phong thủy của vùng đất được chọn làm kinh đô. Việc nghiên cứu đầy đủ điều kiện địa hình, địa chất, hành chính của các kinh đô cổ ở Việt Nam sẽ cho chúng ta có được nhận thức đúng đắn về chiến lược xây dựng và bảo vệ đất nước của cha ông, thậm chí còn cho phép giải thích những vấn đề mà mới chỉ được ghi nhận bằng những truyền thuyết (1, tr.13).

Phần thứ hai, “*Lịch sử*”, giới thiệu sự thành lập nước Âu Lạc năm 208 TCN trên cơ sở tiếp nối nước Văn Lang thời các vua Hùng- một sự kiện có ý nghĩa đặc biệt quan trọng trong tiến trình phát triển của lịch sử dân tộc, thể hiện bước phát triển mới của quốc gia cổ đại người Việt. Trong một bối cảnh và yêu cầu mới, Thục Phán An Dương Vương- vua nước Âu Lạc, đã thể hiện tầm nhìn của một nhà chính trị chiến lược khi quyết định dời vị trí trung tâm đất nước xuống vùng đồng bằng - chọn Cổ Loa làm nơi đóng đô. Quyết định chọn vùng đất Cổ Loa làm kinh đô, An Dương Vương và quân dân Âu Lạc bấy giờ bắt tay vào một nỗ lực phi thường: chỉ trong một thời gian ngắn, một tòa thành đồ sộ và độc đáo đã được xây dựng, có thủy bộ liên hoàn, có trong ngoài phối hợp cùng với sự đoàn kết trên dưới một lòng. Tòa thành vững chắc này đã khiến quân xâm lược Triệu Đà nhiều phen đại bại. Phần này phản ánh lịch sử Cổ Loa từ khi còn là kinh đô của thời đại dựng nước cho đến ngày nay.

Phần thứ ba - “*Kinh tế-xã hội*” - đề cập đến cơ cấu các ngành kinh tế, giáo dục, y tế, xã hội và vệ sinh môi trường của Cổ Loa.

Diện mạo văn hóa vùng đất Cổ Loa được các tác giả trình bày chủ yếu trong phần thứ tư - “*Văn hóa*” - với dung lượng kiến thức khá lớn, chiếm khoảng một phần ba số trang của công trình (từ trang 423 đến trang 651), bao gồm ba chương: di tích lịch sử, văn hóa và cách mạng; đời sống văn hóa, nhân vật Cổ Loa.

Trong chương “*Di tích lịch sử, văn hóa và cách mạng*”, các tác giả đã phân loại các di tích tiêu biểu như di tích khảo cổ học ở Cổ Loa và vùng phụ cận, di tích kiến trúc, di tích cách mạng và các loại di tích khác.

Lòng đất Cổ Loa là nơi ản dấu nhiều tầng văn hóa: Phùng Nguyên, Đông Đậu, Gò Mun đến Đông Sơn, trở thành nơi “*hội tụ*” của văn minh sông Hồng, với hàng loạt di chỉ ở địa bàn Cổ Loa và vùng phụ cận. Qua các cuộc khai quật về khảo cổ học trên đất Cổ Loa, giới khảo cổ học đã phát hiện và nghiên cứu 43 di tích khảo cổ học. Đây là những chứng cứ vật chất quan trọng để khẳng định: trước khi An Dương Vương xây thành, dựng đô, lập nước Âu Lạc, Cổ Loa và Đông Anh (ngày nay) đã là một trung tâm kinh tế, chính trị, văn hóa lớn của vùng gần Hà Nội. Đó là cơ sở vững chắc để hình thành nhà

nước đầu tiên ven Hà Nội và trở thành bộ phận khăng khít đối với sự phát triển của Hà Nội (tên gọi ngày nay) trước khi trở thành kinh đô Thăng Long (1, tr.428).

Thông qua phương pháp điều tra điền dã, các tác giả khảo tả khá chi tiết về các di tích khảo cổ học, phân bố dày đặc trên đất Cổ Loa và vùng phụ cận, tiêu biểu như di chỉ: Đồng Vông, Bãi Mèn, Đình Chiền, Tiên Hội, Xuân Kiền, Đình Tràng, Đường Mây, Cầu Vực... Đối với từng di tích khảo cổ học tác giả cũng chỉ rõ vị trí của di tích, thời gian thám sát và khai quật, số lượng, chủng loại các hiện vật thu được qua các cuộc khai quật. Hiện vật khảo cổ học vùng Cổ Loa rất phong phú và đa dạng gồm đồ đá, đồ đồng, đồ sắt, đồ gốm. Các công cụ sản xuất như rìu, bàn đá, mũi khoan, bàn mài, chày, chì lưới, cuốc, dao, mai; đồ trang sức như mảnh vòng, khuyên tai, hạt chuỗi hình ống; hiện vật vũ khí như mũi tên đồng, mũi lao... Đặc biệt giới khảo cổ học đã phát hiện ra khu lò đúc mũi tên đồng trong thành Cổ Loa và tìm thấy 36 mảnh khuôn đúc bằng đá mềm nằm rải rác hoặc tập trung thành từng cụm.

Đề cập đến các di tích kiến trúc Cổ Loa, công trình giành nhiều trang viết về thành Cổ Loa. Với thời gian hơn hai nghìn năm lịch sử tồn tại, khu di tích thành Cổ Loa là một địa chỉ văn hóa đặc biệt của Thủ đô Hà Nội và của cả nước. Đó là tòa thành đất rộng lớn và được coi là cổ nhất khu vực Đông Nam Á gắn liền với sự ra đời của nước Âu Lạc. An Dương Vương chính là vị kiến trúc sư tài ba đã xây dựng tòa thành ốc vĩ đại- kinh đô của đất nước, một thời hào hùng và bi tráng.

Các kiến trúc tôn giáo tín ngưỡng bao gồm các chùa, đình tiêu biểu như chùa Bảo Sơn (thường gọi là chùa Cổ Loa), chùa Mạch Tràng, chùa Cầu Cả, chùa Sần, chùa Thư Cưu, đình Ngự triều di quy, đình Mạch Tràng, đình Cầu Cả, đình Sần, đình Cưu; hệ thống đền, miếu, am, lăng gồm đền thờ An Dương Vương, miếu thờ thần Kim Quy, miếu công thành, am My Châu, mộ công chúa My Châu... Các tác giả cố gắng cung cấp thông tin về vị trí từng di tích, thời gian xây dựng và trùng tu, những giá trị kiến trúc, nghệ thuật, hệ thống các di vật, tượng thờ.

Trong chương “*Đời sống văn hóa*” của con người Cổ Loa của tác giả thống kê hàng loạt món ăn đặc trưng của vùng Cổ Loa như bánh chưng Tày, bún cần, bỏng chủ, chè lam, bánh rơm, bánh tro, bánh củ gừng, bánh tẻ; các phong tục tập quán đặc sắc như tục kết chạ, tục ăn sêu Bà Chúa nhằm tưởng nhớ đến ngày “đính hôn” của công chúa My Châu, tục đãi dâu không đãi rể. Tục này có nguồn gốc từ truyền thuyết My Châu- Trọng Thủy. Vì chàng rể Trọng Thủy đã lừa dối công chúa My Châu để đến nỗi đắm chìm “cơ đồ Âu Lạc” nên người vùng Cổ Loa có ấn tượng không tốt với con rể. Tục này đến nay không còn.

Mục “*Lễ hội và trò chơi dân gian*” giới thiệu nhiều lễ hội mà tiêu biểu nhất là Lễ hội đền Cổ Loa, được tổ chức bắt đầu vào ngày mùng 6 tháng Giêng - ngày vua Thục An Dương Vương lên ngôi. Lễ hội này trước kia kéo dài trong 12 ngày từ 6 đến 18 tháng Giêng hàng năm, hiện nay diễn ra trong 2 ngày (mùng 6 là ngày chính hội). Đây là một lễ hội lớn trong vùng, không chỉ có người dân của 15 thôn xóm thuộc xã Cổ Loa tham dự mà còn thu hút rất nhiều du khách thăm quan từ các vùng xung quanh. Sau lễ đồng tế sáng mùng 6, tượng vua An Dương Vương được rước từ đền Thượng sang đình Ngự triều

di quy, vua ngự ở đó 12 ngày, sau đó lại được rước về đền Thượng. Thời gian đó tương truyền là thời gian vua cha từ đền Thượng sang thăm con gái My Châu.

Một trong những hình thức diễn xướng dân gian tiêu biểu ở vùng Cổ Loa là hát ông hay còn gọi là hát nô, hát giao duyên giữa bên nam bên nữ. Thông qua hình thức hát ông có thể bén duyên nhau, thành vợ thành chồng, nhưng cũng có khi chỉ là trêu chọc nhau. Hát ông thường diễn ra vào mùa xuân và mùa thu, vào những dịp lễ hội hay sau những ngày lao động vất vả.

Cổ Loa cũng là vùng đất có kho tàng văn học dân gian phong phú. Chỉ tính riêng những truyền thuyết liên quan đến thời kỳ Thục Phán An Dương Vương đã rất nhiều. Đó là những câu chuyện xoay quanh nguồn gốc của Thục Phán An Dương Vương, chuyện My Châu- Trọng Thủy, chuyện nỏ thần gắn với thần Kim Quy, tướng Cao Lỗ, chuyện Thần Bạch Kê...

Diện mạo văn hóa của vùng đất kinh đô nước Âu Lạc còn được phản ánh thông qua chương ghi chép về *Nhân vật Cổ Loa*. Trước hết chương này đề cập đến các nhân vật thời An Dương Vương như Thục Phán- An Dương Vương, Triệu Đà, Trọng Thủy, My Châu. Nhắc đến Triệu Đà, Trọng Thủy chúng ta không quên bài học về sự cảnh giác đối với kẻ thù. Nhân vật Cao Lỗ (Ông Nỏ) của vùng đất Cổ Loa là người phát minh ra loại nỏ bắn một lần nhiều phát tên. Sau đó *Địa chí Cổ Loa* giới thiệu các nhân vật thời Bắc thuộc như Hai Bà Trưng, Triệu Việt Vương, Lý Phật Tử, thời trung đại như Ngô Quyền, Dương Tam Kha; cuối cùng là nhân vật thời cận, hiện đại như Đào Duy Tùng, Nguyễn Văn Chén, Trường Chinh, Văn Tiến Dũng, các bà mẹ Việt Nam anh hùng, các liệt sỹ hi sinh trong hai cuộc kháng chiến chống Pháp, chống Mỹ... Họ là những danh nhân lịch sử, văn hóa, có công lao đóng góp với Cổ Loa và những nhân vật liên quan đến lịch sử Cổ Loa cũng như nước Âu Lạc.

Địa chí Cổ Loa là công trình khoa học mang tính tổng hợp và liên ngành cao, được biên soạn công phu, nghiêm túc, có nhiều tư liệu quý về Cổ Loa- vùng đất đã từng là kinh đô của nước Âu Lạc thời cổ đại. Cách trình bày của cuốn sách cho thấy di sản văn hóa ở Cổ Loa rất đa dạng gồm cả vật thể và phi vật thể. Thật hiếm có vùng đất nào lại phong phú về loại hình di sản đến thế. *Địa chí Cổ Loa* đã văn bản hóa các giá trị văn hóa của vùng đất Cổ Loa. Công trình có ý nghĩa khoa học và thực tiễn, phục vụ đông đảo độc giả trong và ngoài nước. Về mặt khoa học sẽ góp phần giải quyết một trong những vấn đề quan trọng của văn hóa là sự kết hợp giữa công tác bảo tồn, gắn với phát triển bền vững. Những giá trị của công trình sẽ là tài liệu tham khảo hữu ích cho các nhà quản lý, hoạch định chính sách, là tài liệu học tập cho sinh viên. *Địa chí Cổ Loa* sẽ nâng cao nhận thức, sự hiểu biết của nhân dân cả nước về Cổ Loa, góp phần giáo dục truyền thống lịch sử, văn hóa cho các thế hệ. Công trình cần được khai thác và phát huy trong xây dựng văn hóa, văn minh của người thủ đô hôm nay.

Trong thời gian gần đây, nhiều công trình văn hóa của thủ đô đã được tôn tạo và xây dựng như khu thành cổ Hà Nội, tượng vua Lý Thái Tổ, tượng đài Thánh Gióng, Thư viện Hà Nội, Bảo tàng Hà Nội. Để dâng lên Đại Lễ nghìn năm Thăng Long- Hà Nội, nhiều bộ sách được biên soạn công phu như *Bách khoa thư Hà Nội*, *Tổng tập nghìn năm văn hiến*

Thăng Long, 1000 năm Thăng Long- Hà Nội... Địa chí Cổ Loa là món quà quý giá trong những công trình đó.

N.V.C

Tài liệu tham khảo

1. Nguyễn Quang Ngọc, Vũ Văn Quân (đồng chủ biên) (2007), *Địa chí Cổ Loa*. Nxb Hà Nội.

2. *Cổ Loa xã chí trong Cổ Loa tổng các xã xã chí*, Thư viện Viện Nghiên cứu Hán Nôm, ký hiệu A J.4/1

3. *Cổ Loa thành sự tích điền thổ sắc phong hợp biên*, Thư viện Viện Nghiên cứu Hán Nôm, ký hiệu A.92

4. *Tổng tập nghìn năm văn hiến Thăng Long* Nxb. Văn hóa-Thông tin và Thời báo Kinh tế Việt Nam, Hà Nội 2007.